

Досить часто спостерігається затримка фізичного й психічного розвитку, завдяки чому не формуються передумови мовленнєвого розвитку. Крім того, наряду із загальною недостатньою сформованістю мозкових функцій у них є й локальні порушення систем, що забезпечують організацію та реалізацію мовленнєвої діяльності. У такої категорії дітей зустрічаються практично ті ж самі порушення мовлення, що й у нормально розвинених дітей, однак домінуючим є семантичний дефект.

Практичне значення дослідження полягає у можливості правильної організації педагогічного процесу, при якому є потенційна можливість оволодіння мовномисленнєвими операціями, що виконують особливу роль у реалізації мовленнєвої діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Беянин В.П. Психолінгвістика / В.П. Беянин. – М., 2002. – 232 с.
2. Бондарь В.И. О совершенствовании подготовки умственно отсталых детей к самостоятельному труду / В.И. Бондарь, И.Г. Еременко // Дефектология. – 1990. – № 3. – С. 36–42.
3. Выготский Л.С. Мышление и речь / Л.С. Выготский. – М., 1996. – 414 с.
4. Зимняя И.А. Лингвopsихология речевои деятельности / И.А. Зимняя. – Воронеж, 2001. – 432 с.
5. Лурия А.Р. Язык и сознание / А.Р. Лурия. – М., 1979. – 363 с.
6. Тарасун В. Логодидактика: [навч. посібн. для ВНЗ] / В. Тарасун. – К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2004. – 348 с.
7. Цветкова Л.С. Введение в нейропсихологию и восстановительное обучение / Л.С. Цветкова. – М., 2005. – 184 с.

УДК [316.77-053.2+316.454.52-053.2]: 159.9 (477)

ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОМУНІКАТИВНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ПСИХОЛОГІЇ

Наталія Могильова
(Слов'янськ, Україна)

У статті розглянуто теоретико-методологічні аспекти комунікативного розвитку дітей, в якому спілкування виступає як одна з форм життєдіяльності, умова соціальної детермінації розвитку особистості, формування психіки людини. Визначено рівні комунікативного спілкування з позиції трьохрівневої системи “мовлення – мова – спілкування”.

Ключові слова: комунікативний розвиток дітей, спілкування, комунікативне спілкування, комунікативні уміння, мовлення.

В статье рассматриваются теоретико-методологические аспекты коммуникативного развития детей, в котором общение выступает как одна

из форм жизнедеятельности, условие социальной детерминации развития личности, формирования психики человека. Определены уровни коммуникативного общения с позиции трехуровневой системы: "речь – язык – общение".

Ключевые слова: коммуникативное развитие детей, общение, коммуникативное общение, коммуникативные умения, речь.

The theoretical and methodological aspects of childrens' communicative development are examined in this article. Communication as one of the forms of life activity, condition of determination of individual development, formation of personality psychic are disclosed by the author. The levels of communicative intercourse from the position of three-level system: communication-language-speech are described.

Key words: childrens' communicative development, communication, communicative intercourse, communicative ability, communicative speech.

Постановка проблеми. Спілкування є вирішальним фактором загального психічного розвитку дитини у ранньому, дошкільному та молодшому шкільному віці. Поняття «спілкування» обґрунтовує положення про соціальну обумовленість, опосередкованість психіки людини, соціалізацію особистості. У концепції культурно-історичного виникнення та розвитку вищих психічних функцій спілкування займає центральне місце – як фактор психічного розвитку людини, умов саморегуляції психіки й поведінки. Спілкування виступає як одна з форм життєдіяльності, умова соціальної детермінації розвитку особистості, формування психіки людини.

Мета і задачі статті. Визначити рівні комунікативного спілкування з позиції трьохрівневої системи «мовлення – мова – спілкування», що дозволяють виділити диференційовані форми психічної діяльності, характерні для кожного рівня даної системи і основні напрямки комунікативного розвитку дітей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ідея опосередкованості системи ставлення людини до буття його відношеннями з іншими людьми отримує філософсько-теоретичне обґрунтування у працях С.Л.Рубінштейна [8]. Роль спілкування як засобу прилучення особистості до суспільних знань та засвоєння суспільного досвіду, як умови розвитку мислення підкреслював О.М.Леонтьєв [4].

На початку 60-х років у вітчизняній психології широко розглядалися експериментальні дослідження, присвячені проблемам генезису спілкування (О.В.Запорожець). Природа спілкування, його індивідуальні й вікові особливості, механізми протікання та зміни стали предметом дослідження філософів і соціологів (І.С.Кон, Б.Д.Паригін), психолінгвістів (О.О.Леонтьєв), спеціалістів у галузі соціальної психології (Б.Ф.Поршев, Г.М.Андреєва) [3].

Дослідження мотивів спілкування одної дитини з іншою вивчали О.О.Смирнова, Л.В.Артемова, Р.С.Буре, Є.Ф.Рибалко, Р.К.Терещук. У дослідженнях А.Г.Рузької та А.Е.Рейнштейн порівнювалося мовленнєве спілкування дітей із дорослими та між дітьми. М.І.Лісіна розглядала розвиток спілкування дошкільників із дорослими та однолітками [6].

Висловлюється думка про спілкування як про обмін інформацією, про комунікацію у вузькому значенні слова, тобто, перш за все мається на увазі той

факт, що в ході спільної діяльності люди обмінюються між собою різноманітними уявленнями, ідеями, інтересами, настроями і т.д. Все це можна розглядати як інформацію. Виходячи з цього, робляться висновки, що дозволяють інтерпретувати весь процес людської комунікації у термінах теорії інформації. Однак, більшість дослідників визнають, що такий підхід неможна розглядати як методологічно коректний, бо в ньому опускаються деякі важливі характеристики саме людської комунікації, що не зводяться тільки до передачі інформації. Тому, не виключаючи можливості застосування деяких положень теорії інформації, при описанні комунікативної сторони спілкування, вони вказують на необхідність виявити специфіку самого обміну інформацією, що дійсно присутній у випадку комунікації між двома людьми [1 – 4, 6, 8].

Питання співвідношення категорій діяльності та спілкування розкрито у різноманітних підходах, які розвивали О.О.Леонт'єв та Б.Ф.Ломов.

О.О.Леонт'єв трактував спілкування як діяльність, як поодинокий випадок діяльності, як один з видів діяльності, як «діяльність спілкування» підкреслюючи при цьому, що кожна діяльність спілкування спрямована на забезпечення єдності мети й засобів будь-якої іншої продуктивної діяльності, що носить суспільний характер. Б.Ф.Ломов розглядав спілкування і діяльність як паралельно існуючі взаємопов'язані процеси, як дві сторони соціального буття людини, відмічаючи при цьому, що у процесі спілкування здійснюється взаємний обмін діяльностями, уявленнями, ідеями, прагненнями, інтересами і т.д., розвивається і проявляється система відношень «суб'єкт – об'єкт»[3].

У підсумку, у вітчизняній психології, діяльнісний підхід до проблеми спілкування (О.В.Запорожець, О.О.Леонт'єв), в основі якого знаходиться концепція діяльності О.М.Леонт'єва, виявився більш продуктивною точкою зору. О.М.Леонт'єв відмічає, що спілкування необхідно розуміти як певний бік діяльності, а саму діяльність (предметно-практичну, ігрову) можливо розглядати як умову спілкування. Іншими словами, спілкування включено до самої діяльності, є її елементом [3].

Виклад основного матеріалу. Комунікативне спілкування можна розглядати з позиції рівней трьохрівневої системи «мовлення – мова – спілкування». Спілкування – не просто дія, а взаємодія, воно здійснюється між учасниками, кожен з яких є носієм активності та припускає її у своїх партнерах. Під спілкуванням слід розуміти цілеспрямований процес, що вирішує завдання узгодження дій декількох індивідів.

М.І.Лісіна виділяє чотири критерії, які у сукупності, визначають, чи є той чи інший вид взаємодії спілкуванням: спілкування припускає увагу та інтерес до іншого, без яких будь-яка взаємодія неможлива; емоційне сприйняття діянь партнера по спілкуванню, емоційне ставлення до нього; ініціативні акти, спрямовані на привертання уваги партнера до себе; чуттєвість людини до того ставлення, яке проявляє до нього партнер. [6, с. 21-23].

Розглядаючи спілкування як комунікативну діяльність М.І.Лісіна, спираючись на концепцію діяльності О.М. Леонт'єва, виділяє в ньому наступні структурні компоненти:

Предмет спілкування – інша людина, партнер по спілкуванню як суб'єкт.

Потреба у спілкуванні полягає у прагненні людини до пізнання та оцінки інших людей, а через них, та з їхньою допомогою, до самопізнання і самооцінки.

Комунікативні мотиви – це те, заради чого вживається спілкування.

Дія спілкування – одиниця комунікативної діяльності, цілісний акт, адресований іншій людині та спрямований на неї, як на свій об'єкт. Дві основні категорії дії спілкування – ініціативні акти та дії у відповідь.

Задачі спілкування – це та мета, на досягнення якої у даних конкретних умовах спрямовані різноманітні дії, що здійснюються у процесі спілкування. Цілі (мотиви) і задачі спілкування можуть не співпадати між собою.

Функції спілкування – організація сумісної діяльності людей (узгодження та об'єднання зусиль для досягнення спільного результату); формування і розвиток міжособистісних стосунків (взаємодія з метою налагодження стосунків); пізнання людьми один одного.

Одиниці спілкування – мовленнєва ситуація, мовленнєва подія, мовленнєва взаємодія. Мовленнєва ситуація – це контекст висловлювання, те, що допомагає його зрозуміти. Висловлювання робиться у визначеному місці, у визначений час, має визначений набір учасників. Мовленнєва подія – складає два основних компоненти: словесне мовлення (те, що говориться, повідомляється) та мовленнєва ситуація (контекст висловлювання). Мовленнєва взаємодія: з одного боку це породження мовлення суб'єктом, з іншого боку – сприйняття мовлення адресатом, її декодування, розуміння змісту, оцінка отриманої інформації та реагування [6].

Становлення структури діяльності спілкування уявляє собою складний процес комунікативного розвитку. Комунікативний розвиток – тривалий, циклічний і якісно неоднорідний процес, який відбувається крізь поступову зміну форм спілкування дитини з дорослими й однолітками, всередині яких відбувається становлення та розвиток комунікативних умінь та навичок.

Передумовою до комунікативного розвитку виступає наявність високої потреби до спілкування, прагнення вступати в контакт з оточуючими. Потреба у спілкуванні є однією з ранніх соціальних потреб особистості. З віком ця потреба розширюється і поглиблюється за формою та змістом. По мірі оформлення потреби розвивається спілкування, відбувається становлення комунікативних умінь особистості.

Розвиток комунікативних умінь веде за собою розвиток комунікативних здібностей. Однак, комунікативні уміння та комунікативні здібності – різні категорії, які необхідно відрізняти. Комунікативні здібності це індивідуально-психологічні особливості особистості, які у певному ступені є вродженими, що у багато чому визначаються переважанням екстраверсії як риси особистості, відкритості, товариськості. Комунікативні уміння у більшій мірі соціально обумовлені, пов'язані із знанням норм та правил, яких необхідно дотримуватися при спілкуванні з оточуючими, і включають: уміння вступати у спілкування, організувати його; уміння підтримувати спілкування; уміння попереджувати конфліктні ситуації у спілкуванні.

У той же час комунікативні уміння є складовою частиною комунікативних здібностей.

Комунікативні уміння знаходять свій прояв у різноманітних сторонах спілкування:

- у комунікативному боці спілкування - володіння мовними засобами спілкування,

- в інтерактивному боці – комунікативні вміння проявляються у налагодженні взаємостосунків з людьми,

- у перцептивному боці важливе вміння сприймати, розуміти і правильно оцінювати партнера по спілкуванню.

За думкою М.І.Лісіної перебудова форм спілкування визначається конфліктом між загальним психічним розвитком і взаємостосунками дитини з оточуючими дорослими з одного боку, і формою спілкування, що склалася, з іншого. Форми спілкування дошкільників з дорослими, що змінюють один одного у процесі комунікативного розвитку, можна розділити наступним чином.

Ситуативно-особистісна форма спілкування – задоволення потреби дитини у доброзичливій увазі дорослих. Виникає від 0 до 2 місяців.

Ситуативно-ділова форма спілкування – потреба дитини у співпраці з дорослим.

Позаситуативно-пізнавальна форма спілкування – з'являється у першій половині дошкільного дитинства. Провідним є пізнавальний мотив. Дорослий виступає у новій якості – як ерудит, який здатний забезпечити необхідною інформацією. У ході «теоретичної співпраці» обговорюються проблеми. Далекі від обстановки взаємодії дітей і старших, спілкування набуває виражений позаситуативний характер. Основним засобом спілкування у дітей з позаситуативною пізнавальною формою є мовленнєві операції: адже тільки вони дають дітям можливість вийти за рамки обмеженої ситуації у безмежний оточуючий світ.

Позаситуативно-особистісна форма спілкування з'являється наприкінці дошкільного віку. Провідним є особистісний мотив спілкування. Для молодших школярів характерне прагнення не просто до доброзичливого ставлення дорослих, а до взаєморозуміння й співпереживання з ними. Новий зміст комунікативної потреби дає дітям опору при обдумуванні моральних понять, при становленні моральних суджень [7 с. 164] .

За аналогією зі сферою спілкування з дорослими О.О.Смирнова виділила форми спілкування дошкільників із дорослими:

Емоційно-практична (2-4 роки). Прагнення дитини до предметної діяльності, до спілкування з дорослими, до нових вражень і активного функціонування. Значення спілкування у розвитку психіки: розвиток уявлень про свої можливості, емоції, ініціативність.

Ситуативно-ділова (4-5 років). Одноліток стає більш бажаним партнером спілкування, ніж дорослий. Поза контактів з однолітками неможлива сюжетно-рольова гра, провідна діяльність. Значення спілкування у розвитку психіки: розвиток самосвідомості, ініціативи, творчої основи, допитливості.

Позаситуативно-ділова (6-7 років). Зміст потреби: співпраця, повага, доброзичливе ставлення, співпереживання, взаєморозуміння. Провідний мотив: діловий, особистісний, пізнавальний. Засоби: мовлення. Значення: розвиток самосвідомості, формування готовності до школи, формування вибіркових взаємостосунків [9].

Перша і найбільш важлива риса спілкування дітей молодшого віку, полягає у великому різноманітті комунікативних дій та надзвичайно широкому їх діапазоні. У спілкуванні з однолітками спостерігаються безліч дій та звертань, які майже не зустрічаються у контактах з дорослими. Спілкуючись з однолітком,

дитина сперечається з ним, нав'язує свою волю, заспокоює, вимагає, наказує, жаліє і т.д.

Друга відмінність спілкування однолітків від спілкування з дорослими полягає у його надзвичайно яскравій емоційній насиченості. Дії, що адресовані однолітку, характеризуються значно більшою афективною спрямованістю.

Третя специфічна особливість контактів дітей полягає у їх нестандартності та не регламентованості. Якщо у спілкуванні з дорослими навіть найменші діти дотримуються певних форм поведінки, то при взаємодії з однолітками діти молодшого шкільного віку використовують найнесподіваніші та найоригінальніші дії і рухи. Цим рухам властива особлива розкутість, ненормованість.

Таким чином, комунікативний розвиток дітей відбувається у двох напрямках: розвиток спілкування з дорослим та з однолітком.

Спілкування з дорослим починається з емоційного спілкування і до молодшого віку розвивається у позаситуативні форми спілкування (позаситуативно-особистісну і позаситуативно-пізнавальну).

Спілкування з однолітком відрізняє низка специфічних особливостей, серед яких: багатство і різноманіття комунікативних дій; надзвичайна емоційна насиченість; нестандартність і нерегламентованість комунікативних проявів. Розвиток спілкування з однолітком у старшому дошкільному віці проходить ряд етапів від емоційно-практичної взаємодії до позаситуативно-ділового спілкування.

Комунікативний розвиток здійснюється під керівництвом дорослого, який створює умови для розвитку спілкування дітей. Основною умовою ефективного комунікативного розвитку є розвиток мовлення, оскільки процеси комунікації це, перш за все, передача інформації мовними засобами. Мовленнєві засоби спілкування з'являються в онтогенезі найпізніше, після того як експресивно-мімічні та предметно-дієві засоби спілкування вже досягли високого рівня розвитку та більшої складності.

Використання мовлення для цілей комунікації має принципове значення. Мовлення розширює можливості спілкування та його вплив на інші види діяльності дитини. За мовленням можна визначити психологічний стан мовця (мовлення схвильоване, щире, лагідне), його цільове призначення (мовлення переконуюче, інформативне), його комунікативну значимість (змістовність, глибину, оригінальність), ставлення мовця до співбесідника (мовлення презирливе, іронічне, погрожуюче).

У генезисі вербальних засобів вирішальне значення має досвід спілкування дітей з оточуючими людьми. Не зменшуючи важливості інших факторів, і, перш за все, розвитку чуттєвого пізнання та первинних узагальнень, які лягають в основу перших слів, що вимовляють діти, а також фонематичного слуху та артикуляційних рухів, без яких було б неможливо побудови членоподільного мовлення дитини за зразком чутного мовлення оточуючих людей, головну увагу необхідно приділяти функції мовлення дитини – навіщо і для чого вона виникає, оскільки призначення мовлення робить необхідним її появу, всі ж інші умови набувають значення тільки тоді, коли з'ясується необхідність мовлення.

Основними формами зовнішнього мовлення є монологічне та діалогічне

мовлення. Діалогічна – первинна за походженням форма мовлення. Маючи яскраво виражену соціальну спрямованість, вона слугує потребі безпосереднього живого спілкування. Діалог, як форма спілкування складається з окремих висловлювань, з послідовних мовних реакцій, здійснюється або у вигляді звертань, питань і відповідей, що чергуються, або у вигляді розмови (бесіди) декількох учасників мовленнєвого спілкування. Діалог – складна форма соціальної взаємодії. Участь у діалозі вимагає складних умінь: слухати і правильно розуміти думку, яку виражає співбесідник; формулювати у відповідь власне судження, правильно виражати його, міняти слідом за думками співбесідника тему мовленнєвої взаємодії, підтримувати певний емоційний тон.

Монологічне мовлення розуміється як мовлення однієї особи, комунікативна мета якої – повідомлення про якісь факти, явища реальної дійсності. Монолог представляє собою найбільш складну форму мовлення, яка слугує для цілеспрямованої передачі інформації. До основних властивостей монологу відносяться: односторонній та безперервний характер висловлювання, довільність, розгорнутість, логічна послідовність викладу, обумовленість змісту орієнтацією на слухача, обмежене вживання невербальних засобів передачі інформації. Особливість даної форми полягає в тому, що її зміст, як правило, заздалегідь задане і попередньо планується. Зіставляючи діалогічну та монологічну форми мовлення, О.О.Леонт'єв особливо виділяє такі якості монологічного мовлення, як відносна розгорнутість, велика довільність та програмованість. Зазвичай «той, хто говорить планує чи програмує не тільки кожне окреме висловлювання, але і... весь монолог в цілому» [5, с. 150].

У порівнянні з діалогом монологічне мовлення більш контекстне і висловлюється у більш повній формі, з ретельним відбором адекватних лексичних засобів і використанням різноманітних, у тому числі й складних, синтаксичних конструкцій. Ці дві форми мовлення відрізняються і мотивами. Монологічне мовлення стимулюється внутрішніми мотивами, його зміст і мовні засоби обирає сам мовець. Діалогічне мовлення стимулюється не тільки внутрішніми, але й зовнішніми мотивами (ситуація, у якій відбувається діалог, репліки співбесідника). Послідовність і логічність, повнота і зв'язність викладу, композиційне оформлення є найважливішими якостями монологічного мовлення, які витікають з його контекстного та безперервного характеру.

Дотримання зв'язності та послідовності повідомлення у багато чому визначається його логічно-сисловою організацією. Організація висловлювання якої включає предметно-сислову і логічну організацію. Адекватне відображення предметів реальної дійсності, їхніх зв'язків і стосунків виявляється у предметно-сисловій організації висловлювання; відображення ж ходу викладення самої думки проявляється у логічній організації. Оволодіння навичками логіко-сислової організації висловлювання сприяє чіткому, спланованому викладенню думки.

Таким чином, повноцінний комунікативний розвиток дітей можливий тільки у тому випадку, якщо всі рівні трьохрівневої системи «мовлення – мова – спілкування» будуть знаходитись у взаємодії, тобто мова йде про включеність мовленнєвого розвитку до загального контексту спілкування та комунікативної діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вашуленко М. Мовна освіта як засіб соціалізації молодших школярів / М. Вашуленко // Проблеми формування мовної освіти середніх загальноосвітніх закладів: зб. наук праць за матеріалами наук-практ. конф., 2006 р. / Міністерство освіти і науки України, Академія педагогічних наук України [та ін.]. – Рівне, 2006. – С. 10.
2. Засекіна Л.В. Вступ до психолінгвістики / Засекіна Л.В., Засекін С.В. –Острого: Вид-во Нац. ун-ту “Острозька академія”, 2002. – 168 с.
3. Леонтьев А.Н. Психология общения: Учеб. пособие для студ. высш. уч. заведений / А.А. Леонтьев. – 3-е изд-е. – М.: Смысл, 2005. – 386 с.
4. Леонтьев А.Н. Избранные психологические труды. В 2 т.: Т. 1 / А.Н.Леонтьев. – М.: Просвещение, 1983. – 230 с.
5. Леонтьев А.Н. Психологически единицы и порождение высказывания / А.А.Леонтьев. М.: Наука, 1969. – 220с.
6. Лисина М.И. Обобщение, личность и психика ребенка / М.И. Лисина; под. Ред. А.Г.Рузской. – М.: Институт практической психологии, 1997. – 384 с.
7. Лисина М.И. Проблемы онтогенеза общения / М.И.Лисина. – М.: Педагогика, 1986. – 143 с.
8. Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание. Человек и мир / С.Л. Рубинштейн. – СПб.: Питер, 2003. – 512 с.
9. Смирнова Е.О. Межличностные отношения дошкольников. Диагностика, проблемы, коррекция / Е.О.Смирнова, В.М.Холомогорова. – М.: «ВЛАДОС», 2003.- 160 с.

УДК 81'23

**ИНТЕНЦИОНАЛЬНЫЕ ОСНОВАНИЯ ВЫБОРА СРЕДСТВ
РЕЧЕВОГО ВОЗДЕЙСТВИЯ
(на примере масс-медийного дискурса)**

**Наталья Павлова, Арина Григорьева
(Москва, Россия)**

Стаття присвячена проблемі інтенційних основ вибору засобів мовленнєвого впливу, опису інтенційного простору дискурсу – сукупності інтенцій й інтенційних структур, притаманних конкретним видам дискурсу і складових їх психологічної основи; показані результати вивчення засобів впливу у різних видах мас-медійного дискурсу у відповідності з їх інтенційними характеристиками.

Ключові слова: *інтенції, інтенційні характеристики, інтенційні структури, мовленнєвий вплив, мас-медійний дискурс.*

Статья посвящена проблеме интенциональных оснований выбора средств речевого воздействия, описанию интенционального пространства дискурса – совокупности интенций и интенциональных структур, свойственных